

Τοῦτο δ' εὐτυχῶς εἶνε τὸ μόνον ἴσως μέρος τῶν στίχων τοῦ Τζιλιμπάρη ὅπου καὶ τοῦ μιτρίου κατώτερος ὢν ὡς πρὸς τὴν ποιητικὴν ἀξίαν δέκνυται σύναμα σκληρὸς, ἀνηλεὲς ὁ γέρων ἐκεῖνος ὁ ἥρεμος, ὁ ἀξίων ὅτι ἀγαπᾷ τὴν εἰρήνην, ὁ παρέχων καρδίαν λιθίνην πρὸς τὸ μῖτος. *Quanto mutatus ab illo Hector* ἰδύνατό τις ν' ἀναφωνήσῃ. Τοσοῦτο τυγχάνει καὶ αὐτὴ ἔτι ἡ θρησκεία ὅταν ᾖ ὑπερβολικὴ καὶ ἐμφωλευῇ εἰς τὴν καρδίαν γέροντος ἀμαθοῦς.

Ὅπως ποτ' ἂν ᾖ, ἡμεῖς ὀλίγον φροντίζομεν περὶ τῶν ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς μεταβολῆς ἠθικῶν καὶ θρησκευτικῶν γνωμῶν τοῦ Τζιλιμπάρη, ἀλλ' ἐξετάζοντες τοὺς στίχους αὐτοῦ εἰρίσκομεν ὅτι ἐνέχουσι πανταχοῦ μὲν εὐχέρειαν καὶ εὐροίαν, οὐχὶ δὲ σπανίως φαντασίαν ποιητικὴν καὶ χάριτα, ἐνίοτε δὲ καὶ περιπάθειαν δυναμένην νὰ συγκινήσῃ ἐκείνους καὶ ὢν ἡ καρδία δὲν ἐπωρώθῃ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ καταστέλλῃ καὶ αὐτὸ τῆς συμπαθείας τὸ αἶσθημα.

(Ἐπεται τὸ τέλος).

ΣΠΥΡΙΔΩΝ Π. ΛΑΜΠΡΟΣ.

## ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΑΝΑΘΗΝΑΪΚΟΥ ΣΤΑΔΙΟΥ.

(Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγούμενου φυλλου).

Ἦτο λοιπὸν ἐπ' ἀνάγκης νὰ ἔχωσι καὶ αἱ ἀρχαῖαι Ἀθῆναι στάδιον. Καὶ δὴ βλέπομεν τοιοῦτο ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις πιθανῶς ὑπάρχον, ἐπειδὴ Στέφανος ὁ Βυζάντιος (ἐν λέξει *Ἐπερίοδοι*) ἀναφέρει ὅτι οἱ γυμνικοὶ ἀγῶνες, οἵτινες ἀπὸ τοῦ τρίτου ἔτους τῆς 54 Ὀλυμπιάδος, ἦτοι τοῦ 562 π. χ., εἰσῆχθησαν εἰς τὰς Παναθηναϊκὰς ἐορτάς, ἐτελοῦντο κατὰ πρῶτον ἐν τῷ τετρακώμῳ Ἡρακλείῳ καλουμένῳ, χώρῳ κειμένῳ περὶ τὴν εἰς Πειραιᾶ ἄγουσαν λεωφόρον. Ἀργότερον ὁμοῦς εἰρίσκομεν γυμνικοὺς ἀγῶνας τελουμένους πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ἰλισσοῦ, ἐν τῇ θέσει τῇ καλουμένῃ Ἀγραις. Τοῦτο δὲ εἶνε τὸ Παναθηναϊκὸν Στάδιον περὶ οὗ

ἡμῖν σήμερον ὁ λόγος, οὕτω καλούμενον διότι κατὰ τὰ Παναθηναῖα ἐτελοῦντο αὐτόθι ὁ δρόμος καὶ τὰ ἄλλα ἀγωνίσματα.

Ἡ θέσις ἣν οἱ Ἀθηναῖοι ἐξελέξαντο ἵνα χρησιμεύσῃ αὐτοῖς ὡς στάδιον εἶνε ὡραία, ἐν τῶν ῥωμαντικωτάτων, ἵνα κατὰ τοὺς νεωτέρους εἴπωμεν, τοπίων τῶν Ἀθηνῶν. Ἄν καὶ σήμερον λείπει ἡ ἀρχαία διακόσμησις τοῦ σταδίου καὶ ἡ τοποθεσία οὐδὲν παρέχει τὸ ἰδιάζον, ἐμπνέει ὁμοῦς εἰς τὸν ἀπὸ τοῦ λόφου τῆς σφενδόνης μάλιστα καθορῶντα μεγαλεῖον καὶ σεβασμόν. Φαντάσθητε ὁμοῦς πόσον θὰ ἦτο χαριτωμένη, ὅτε ἐπὶ μὲν τῶν λόφων ἐφ' ὧν νῦν φύεται ἄκαρπος ἄκανθα ἐμάρμαiron τὰ λευκὰ ἐκ Πεντελαιοῦ λίθου ἐδώλια, καὶ τὸ τοπίον ὅλον ἦτο πλήρες ναϊδρίων, βωμῶν καὶ ἀγαλμάτων ἐκ τοῦ ζῶντος τῶν ἀρχαίων μυθικοῦ κόσμου, τὸ δὲ βάθος ἐκλείεν ἡ θαλαρὰ τῶν ἐν Ἀγραις Κήπων ἀποψις καὶ μακρὴν ἤκουετο ὁ ψίθυρος τοῦ τότε καλirroῦ Ἰλισσοῦ. Φαντάσθητε δ' ὑπὲρ πάντα ταῦτα τῶν Ἀθηναίων τὸ πολυκίνητον καὶ ζωνρόν πλῆθος πληροῦν τὰ ἐδώλια καὶ σεμνοὺς παρακαθημένους τοὺς Ἑλλανοδικὰς, τοὺς δὲ σταδιοδρόμους καὶ ἀθλητὰς ἀγωνιῶντας ἐπὶ τῇ νίκῃ, διότι ἐκεῖ που περὶ τὸ μέσον τοῦ σταδίου παρετίθετο τὸ ἄθλον, ὁ ἀμφορεύς ὁ πλήρης ἐλαίου ἐκ τῆς ἱερᾶς ἐλαίας τῆς ἐν Ἀκροπόλει, ἐκ τῆς ἐλαίας τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς. Ἦδη τοῦ τόπου τὰς φυσικὰς καλλοῦντὰς δεόντως ἐξετίμησεν ὁ Πλάτων καὶ ἄλλοι τῶν τε ἀρχαίων καὶ νεωτέρων. Πραθεῖται ὑμῖν τὰ τοῦ Πλάτωνος (ἐν Φαίδρῳ 5—7). αΝὴ τὴν Ἥραν, λέγει ὁ Σωκράτης αὐτόθι, καλὴ γὰρ ἡ καταγωγὴ. Ἦ τε γὰρ σπλάτανος αὕτη μάλ' ἀμφιλαρὴς τε καὶ ὑψηλὴ, τοῦ τε ἄγνου τὸ ὕψος καὶ τὸ σύσκιον ἀπάγκκλον, καὶ ὡς ἀκμὴν ἔχει τῆς ἀνθης, αὖς ἂν εὐωδέστατον παρέχοι τὸν τόπον· ἢ ατε αὖ πηγὴ χαριεστάτη ὑπὸ τῆς πλατάνου ἀρεῖ μάλα ψυχροῦ ὕδατος, ὥστε γὰρ ποδὶ ατεκμήρασθαι. Νυμφῶν τε τινων καὶ Ἀχαιῶν ἱερὸν ἀπὸ τῶν καρῶν τε καὶ ἀγαλμάτων ἔοικεν εἶναι. Εἰ δ' αὖ βούλει, τὸ εὐαπνουν τοῦ τόπου ὡς ἀγαπητόν καὶ σφόδρα ἀηδύ· θερινόν τε καὶ λιγυρόν ὑπηχεῖ τῷ τῶν ατεττίγων χορῷ. Πάντων δὲ κομψότατον ἀπὸ τῆς πόας, ὅτι ἐν ἡρέμα προσάντει ἱκανή



πέφυκε κατακλινέντι τὴν κεφαλὴν παγκά-  
λως ἔχειν. ἔστιτε ἀριστα σοι ἐξενάγεται,  
ὦ φίλε Φαῖδρε.

Τοιαύτην θέσιν ἐξελέξαντο οἱ Ἀθηναῖοι  
ἵνα ἀνεγείρωσι τὸ Στάδιον αὐτῶν. Καὶ φαί-  
νεται μὲν ὅτι καὶ πρότερον ἐτελοῦντο ἐν  
αὐτῷ κατὰ τὰ Παναθηναῖα γυμνικοὶ ἀγῶ-  
νες, ἀλλὰ πληρέστερον διεκοσμήθη κατὰ  
τὸ 350 π. χ., ὅτε ὁ ῥήτωρ Λυκούργος ὁ  
Λυκόφρονος, ταμίας τῆς πόλεως διατελέσας  
καὶ τὰς ἐτησίας αὐτῇ προσόδους ἀναβιβά-  
σας εἰς 720,000 ἀρχαίων δραχμῶν ἡδυνήθη  
νὰ ἐπισκευάσῃ ἢ καὶ ὅλως ἀνεγείρῃ οἰκοδο-  
μήματά τινα, διακαλλόνων οὕτω τὴν πόλιν.  
πολλὰ μὲν ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέ-  
μου καὶ μάλιστα μετ' αὐτὸν παθούσαν, μὴ δυ-  
νηθεῖσαν δὲ περὶ τῆς ἀνορθώσεως νὰ προνοή-  
σῃ. Οὗτος κατὰ τὸν Ψευδοπλούταρχον (Βίοι  
δέκα ῥητόρων· Λυκούργος) «καὶ τῷ σταδίῳ  
τῷ Παναθηναϊκῷ τὴν κρηπίδα περιέθηκεν  
ἐξεργασάμενος τοῦτό τε καὶ τὴν χαράδραν  
ὁμαλὴν ποιήσας, Δεινίου τινὸς ὅς ἐκέκτητο  
τοῦτο τὸ χωρίον ἀνέντος τῇ πόλει, προσει-  
πόντος αὐτῷ χαρίσασθαι Λυκούργῳ». Τοῦ  
Σταδίου ἡ τοποθεσία εἶνε μὲν γνωστὴ, πε-  
ριγράφει δὲ ἀκριβῶς αὐτὴν καὶ ὁ Πυσανίας  
λέγων (Ι. 19, 16) «ἄνωθεν ὑπὲρ τὸν Ἰλισ-  
σὸν ἀρχόμενον ἐκ μνηοειδοῦς καθήκει  
τοῦ ποταμοῦ πρὸς τὴν ὄχθην ὁ οὗτος εὐθύ-  
τε καὶ διπλοῦν». Γεννᾶται λοιπὸν ἐνταῦθα  
τὸ ζήτημα ἂν αἱ πλευραὶ τοῦ βουνοῦ καὶ ἡ  
μνηοειδὴς αὐτοῦ περὶ τὸ μέσον στροφῇ εἰς τὴν  
τῆς φύσεως πλάσματα ἢ τῆς χειρὸς τῆς ἀν-  
θρώπου ἔργα. Φαίνεται λοιπὸν ἔκ τε τῆς  
θέας τῶν πέριξ τόπων καὶ ἐκ τοίχων πε-  
τρίνων οὗς δύναται τις νὰ ἴδῃ ἀναβαίνων  
εἰς τὸν λόφον τῆς σφενδόνης καὶ οὔτινες  
ὑποφαίνονται καὶ ἐν τῇ ἀριστερᾷ τῷ εἰσερ-  
χομένῳ εἰς τὸ στάδιον πλευρᾷ ὅτι πρότερον  
ἢ ὀπισθεν τῶν λόφων τοῦ Σταδίου χαράδρα  
κατήρχετο ἀνωμάλως μέχρι τῆς ὄχτης τοῦ  
Ἰλισσοῦ μεταξὺ τῶν δύο λόφων τοῦ Στα-  
δίου χάλινσα. Ἐπὶ δὲ Λυκούργου τοῦ  
ῥήτορος ἐγένετο μὲν ὁμαλὴ ἡ χαράδρα, ὑψώ-  
θησαν δὲ δι' ἐπιθέσεως χωμάτων οἱ δύο λό-  
φοι, μάλιστα περὶ τὰ μέρη ἐνθα τελευτῶσι  
πρὸς τὸν Ἰλισσόν, ὑψώθη δὲ μᾶλλον τῶν  
ἄλλων ὁ λόφος τῆς σφενδόνης καὶ οὕτω τὸ  
Παναθηναϊκὸν Στάδιον ἔλαβε τὸ σχῆμα ὃ

περὶ νῦν παρουσιάζει, ἐκτός ὅτι αἱ πλευραὶ  
τοῦ ὄρους εἶνε νῦν γρηναλιότεραι ἢ τότε,  
καταπεσόντων τῷ χρόνῳ χωμάτων διὰ τῶν  
βροχῶν.

Πρὸς μετάβασιν ἀπὸ τῶν Κήπων εἰς  
τὸν περὶ τὸ Στάδιον χώρον ἐκτίσθη ὑπὲρ  
τὸν Ἰλισσὸν γέφυρα ἐξ ὀγκωδῶν πετρῶν  
ἔχουσα τόξον ἡλικυκλοειδῆ, ἥ τις ἐπὶ τῶν  
Ἀγγλων J. Stuart καὶ N. Revett, ἐπισκε-  
φθέντων τὰς Ἀθήνας περὶ τὸ 1750, δὲν εἶ-  
χεν ἔτι ἐντελὴς καταπέσει, τοῦ ὅτι ὁ περ συ-  
νέβη περὶ τὸ 1770. Σήμερον τῆς γεφύρας  
ταύτης σώζονται μόνον ἔχνη ἐκατέρωθεν  
τῶν ὀχθῶν τοῦ Ἰλισσοῦ.

Κατὰ τὴν αὐτὴν δ' ἐποχὴν, πιθανῶς δὴ-  
λαδὴ ἐπὶ τοῦ ῥήτορος Λυκούργου, ὠκοδο-  
μήθη κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ Σταδίου τοῖχος  
κλείων αὐτό, ἔχων δ' εἰσοδούς κατὰ τὴν  
εἰκόνα τῶν σταδίων ἦν ἀνωτέρω περιεγρά-  
ψαμεν. Τοῦ τοίχου τούτου ἔχνη μέχρι τοῦ  
νῦν σωζόμενα εἶνε οἱ ἐπὶ τῶν περάτων τοῦ  
βυραιοδυτικοῦ καὶ νοτιανατολικοῦ λόφου πα-  
ρατηρούμενοι μέγιστοι πέτρινοι ὄγκοι οἱ ἀ-  
ποτελοῦντες τεῖχος ἐκτισμένον κατὰ τὸν  
παρὰ τοῦ ἀρχαίου ἀρχιτέκτονος τρόπον τὸν  
καλούμενον ἑμπλεκτον. (Πρὸβλ. Vitruv.  
II, 8).

Καὶ τοιαῦτα μὲν τινα εἰργάσατο ἐν τῷ  
Παναθηναϊκῷ Σταδίῳ ὁ Λυκούργος. Πεντα-  
κόσια δὲ περίπου μετ' αὐτὸν ἔτη ὁ ἀγαθὸς  
καὶ μέγας τῶν Ἀθηναίων, οὐ μὲν ἀλλὰ  
καὶ πάσης τῆς Ἑλλάδος, εὐεργέτης Ἡ-  
ρώδης ὁ ἐπιλεγόμενος Ἀττικὸς, ὅστις  
κατὰ τὸν Φιλόστρατον ἀῤῥιστα ἀνθρώπων  
πλούτῳ ἐχρήσθη, ἀνέλαβε περὶ τὸ  
140 μ. Χ. τὴν διὰ μαρμαρίνων ἐκ Παν-  
τελησίας λίθου ἐδωλίων διακόμῃσιν τοῦ  
Σταδίου «καὶ μὲν καὶ εἰσιτοῦργησεν Ἀθη-  
ναῖοις τὴν τε ἐπώμυον καὶ τὴν τῶν Πανελλ-  
ληνίων στεφανωθεῖς δὲ τὴν τῶν Παναθη-  
ναίων καὶ ὑμᾶς, εἶπεν, ὦ Ἀθηναῖοι, καὶ τῶν  
Ἑλλήνων τοὺς ἡζόντας καὶ τῶν ἀθλητῶν  
τοὺς ἀγωνιουμένους ὑποδέξομαι σταδίῳ  
λευκοῦ λίθου». Ταῦτα διηγείται ὁ Φιλό-  
στρατος (Βίοι σοφιστῶν· Ἡρώδ. Ε) περὶ τῆς  
ὑπὸ τοῦ Ἡρώδου διακοσμήσεως τοῦ Πανα-  
θηναϊκοῦ Σταδίου καὶ ἐπιφέρει κατόπιν  
τάδε «καὶ εἰπὼν ταῦτα τὸ Στάδιον τὸ  
ὑπὲρ τὸν Ἰλισσὸν εἰσὼ τεττάρων ἐτῶν ἐπε-



ετέλεσεν, ἔργον συνθεῖς ὑπὲρ πάντα τὰ θαυμάσια· οὐδὲν γὰρ θέατρον αὐτῷ ἀμιλλᾷται. Μετὰ τοῦ αὐτοῦ δὲ θαυμασμοῦ περὶ τοῦ Σταδίου τούτου ὁμιλεῖ καὶ ὁ Πausανίας (I, 19, 7). «Τὸ δὲ ἀκούσασι μὲν οὐχὶ ὁμοίως ἐπαγωγὸν, θαῦμα δ' ἰδέσθαι, στάδιόν ἐστι λευκοῦ λίθου. Μέγεθος δὲ αὐτοῦ τῆδε ἂν τις μάλιστα τεκμαίροιο· ἄνωθεν ὑπὲρ τὸν Ἰλισσὸν ἀρχόμενον ἐκ μηνουδοῦς καθήκει τοῦ ποταμοῦ πρὸς τὴν ὄχθην ὅρος εὐθύ τε καὶ διπλοῦν. Τοῦτο ἀνὴρ Ἀθηναῖος Ἡρώδης ὠκοδόμησε καὶ οἱ τὸ πολὺ τῆς λιθοτομίας τῆς Πεντέλης εἰς τὴν οἰκοδομὴν ἀνηλώθη».

Τὸ Στάδιον εἶχε μῆκος μὲν ποδῶν περίπου 630, πλάτος δὲ 124. Τὰς δὲ σειρὰς τῶν ἐδωλίων ὁ Leake ὑποθέτει τριάκοντα ἢ τεσσαράκοντα καὶ ὑπολογίζει, ὅτι περίπου 40,000 θεατῶν ἐδύναντο ἐπ' αὐτῶν νὰ καθήνται, ἐξαιρουμένων τῶν χωρούντων εἰς τὰς ὑπὲρ τὰ μαρμάρια ἐδῶλια κλιτύας τοῦ βουνοῦ, ἐν ἐξαιρετικαῖς περιστάσεσι πληρουμένας, διότι δὲν εἶνε πιθανὸν αἱ σειραὶ τῶν ἐδωλίων νὰ ἔφθανον μέχρι τῆς κορυφῆς τῶν λόφων.

Ἐπὶ τῆς ἐτέρας τῶν πλευρῶν τοῦ Σταδίου ἵστατο κατὰ τὰς τῶν ἀρχαίων μαρτυρίας ναὸς τῆς Τύχης. Ἴδου τί λέγει ὁ Φιλόστρατος (ἐνθ' ἀν.) «Τὸ δὲ ἐπὶ θάτερα τοῦ Σταδίου νεὼς ἐπέχει Τύχης καὶ ἄγαλμα ἐλεφάντινον ὡς κυβερνώσης πάντα». Τὸν δ' ἕτερον λόφον ἐκόσμηε τάφος τοῦ Ἡρώδου, ὃν οἱ Ἀθηναῖοι ἀποθανόντα δημοσίᾳ δαπάνῃ καὶ μεγαλοπρεπῶς ἐκήδευσαν, ὅτε ὁ σοφιστὴς Ἀδριανὸς, μαθητὴς τοῦ Ἡρώδου γενόμενος, καὶ λόγον τῷ Ἡρώδῃ ἀποθανόντι ἐπεφθέγγετο ἐπ' αὐτῷ τοῦ ἀνδρός, ὡς ἐς δάκρυα ἐκκλήθηται τοὺς Ἀθηναίους ἐν τῇ τοῦ λόγου ἀκροάσει (Φιλ. ἐν βίῳ Ἀδριανοῦ 1). Τὸν δὲ Ἡρώδην κατὰ τὴν τοῦ Φιλοστράτου μαρτυρίαν οἱ Ἀθηναῖοι εἰσέθαψαν ἐν τῷ Παναθηναίῳ, ἐπιγράψαντες αὐτῷ βραχὺ καὶ πολὺ ἐπίγραμμα, τόδε·

Ἀττικοῦ Ἡρώδης Μαραθῶνιος, οὗ τάδε πάντα, κεῖται τῷ δε τάφῳ, πάντοθεν εὐδόκιμος».

Τὸν ναὸν τοῦτον τῆς Τύχης καὶ τὸν τάφον τοῦ Ἡρώδου ἄλλος τῶν ἀρχαιολογούντων ἐπὶ ἄλλου τῶν λόφων τίθει. Καὶ οἱ

μὲν νομίζουσιν ὅτι ὁ ναὸς τῆς Τύχης ἔκειτο ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ λόφου καὶ θέτουσιν ἀπέναντι τὸν τάφον τοῦ Ἡρώδου, ἄλλοι δὲ τὸν μὲν ναὸν θέτουσιν ἀνατολικῶς, τὸν δὲ τάφον δυτικῶς, ὀλίγω δ' ὑπεράνω τῆς θέσεως ἐνθα κεῖται ἡ ὑπόγειος δίοδος. Εὐρίσκονται τέλος καὶ οἱ νομίζοντες ὅτι ὁ τάφος τοῦ Ἡρώδου ἔκειτο ἐντὸς τοῦ Σταδίου.

Ἡ δὲ ὑπόγειος δίοδος, αὐ' οὗ περὶ αὐτῆς ἦλθεν ἡμῖν ὁ λόγος, εἶνε λίαν σκανδαλώδης. Καὶ κοινὴ μὲν περὶ αὐτῆς ἰδέα εἶνε ὅτι ἐχρησίμευσεν ἵνα δι' αὐτῆς ἐξέρχωνται οἶονε λάθρα οἱ νικῶμενοι, ἀποφεύγοντες οὕτω τὰς ἐπὶ τῇ ἡττῇ αὐτῶν ἀποδοκιμασίας τοῦ ἐπὶ τῶν λόφων περικαθημένου πλήθους, ἄλλοι δὲ θέλουσιν ὅτι δι' αὐτῆς εἰσέγοντο ἐπὶ μεταγενεστέρων χρόνων, ὅτε εἰσέχθησαν αἱ θηριομαχίαι καὶ ἄρματῆλας, τὰ θηρία καὶ τὰ ἄρματα. Ἐπὶ τῆς πρώτης ἰδέας στηριζόμενος ὁ Ἐλβετὸς Gottfried Ludvig λέγει ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ Vier Tage in Athen τὰς ὡραίας ταύτας λέξεις, αἵτινες ἀποδεικνύουσι πόσον εὐκόλως δύναται τις νὰ εἴπῃ καλὰ πράγματα καὶ ἐπὶ ἀναλήθων ὑποθέσεων ὅταν στηρίζηται. «Οἱ λόφοι, ἐφ' ὧν ἔκειντο τὰ ἐδῶλια,—λέγει—καὶ τὸ πεδῖον τοῦ ὑδρόμου εἰσὶ κεκαλυμμένα ὑπὸ πόας, ἀσκανθῶν, θύμου, χαμαιμήλων καὶ ἐρυθρῶν ὑάνεμονων. Μόνον δ' ὑπόγειος δίοδος ἐν τῷ βᾶθει πρὸς δυσμὰς κατασκευασθεῖσα προδίδει τὴν δημιουργὸν ἀνθρωπίνην χεῖρα, ἥτις ἐκράτησεν ἐνταῦθα. Καὶ πρὸς τί ἡ ἀποκεκρυμμένη ταῦτη ἐξοδος; ὦ! ἡ ἐξοδος αὕτη ἡμοὶ κατέστησεν ἐξαιρετῶς προσφιλεῖς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας. Ὅτι ἡ ἀνδραγαθία τῶν Ἑλλήνων διέπραξε, πόσον προσχώρησεν ἡ τέχνη παρ' Ἕλλησι, μεθ' ὧν ποίας δυνάμεως ἠγόρευσαν οἱ ῥήτορες καὶ ὅποια ὕψη ἀνέβησαν οἱ σοφοὶ τῶν Ἑλλήνων, ταῦτα πάντα εἰζευρον ἤδη πρὸ πολλοῦ· ἀλλὰ τρυφερότητα ἑλληνικῆς διανοίας τοιαύτην, ὅποιαν μοὶ ἐφάνερωσεν ἡ μυστικὴ ἐκείνη δίοδος, σχεδὸν οὐδὲ προὔπεθετον. Ὁ ἡττώμενος δὴλα δὴ κατὰ τὸν ὑδρόμον ἀπηλλάσσετο τῆς αἰσχύνης νὰ ἐπιφανῇται κατ' ἀνάγκην ὡς ἡττηθεὶς πρὸ τῶν 40,000 εατῶν, καὶ οἱ θεαταὶ δ



αυτοὶ συνήθουν εἰς τὴν ἀποχὴν ἀπὸ θεά-  
ματος, ὅπερ ἄλλος λαὸς δὲν ἤθελε συγ-  
γκτανέυσει νὰ στερηθῇ. Ἀὰ τοῦτο ἐπρεπ-  
υνὰ κατασκευασθῇ διέξοδος ἐπιτρέπουσα  
εἰς τὸν νικηθέντα ν' ἀποδράσῃ ἐκεῖθεν λυ-  
θθῶα. Ἡ παρατήρησις αὕτη μοι παρέγεν-  
εἰς ἐξέληκτον ἐντύπωσιν· μοι ἐγένετο μά-  
ντις σπανίως εὐγενεῖς ψυχῆς καὶ εὐσεβοῦς  
προσεύχου πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν, ὁ  
ποῖον συνήθως δὲν εὕρισκον ἐν τῇ εἰδῶ  
πλωλάτριδι ἀρχαϊότητι, οὐδ' ἐν αὐτῷ τῷ  
Ἑλληνισμῷ.

Τὴν δὲ ὑπόθεσιν ὅτι διὰ τῆς ὑπογείου  
ταύτης διόδου εἰσῆγοντο εἰς τὸ στάδιον  
τὰ θηρία ἐπὶ τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων εὐρί-  
σκομεν ἐκφερομένην καὶ ἐν ταῖς σημειώ-  
σεσι τῆς νέας ἐκδόσεως τοῦ συγγράμματος  
τῶν περὶ τὰ 1750 ἐπισκευθέντων τὴν Ἑλ-  
λάδα Ἀγγλῶν περιηγητῶν J. Stuart καὶ  
N. Revett. «Ὀλίγον ὑποκάτω, λέγεται ἀν-  
ετόθ, πλησιέστερον δὲ πρὸς τὸ κυκλοειδὲς  
μέρος τοῦ κοιλου, εὐρίσκεται ὑπόγειος διό-  
δος, ἣτις ὁμοῦς δὲν εἶνε συμμέτρως κατα-  
σκευασμένη, ἔχουσα εὖρος μὲν δώδεκα  
περίπου ποδῶν, ὕψος δὲ δέκα. Φέρει δ'  
αὕτη ἀπὸ τοῦ σταδίου διὰ τοῦ λόφου εἰς  
εὐτόν ἐκεῖθι πρὸς δισμᾶς χώρον καὶ ἀνοί-  
γεται περὶ μικρὰ πηγῇ, ἥς τὸ ὕδωρ ἀ-  
μέσως ἔπειτα χάνεται. Ἐξέφερόν τινες τὴν  
δείκνυσθαι μὴ διὰ τῆς διόδου ταύτης εἰσῆρ-  
χοντο ἔξοχα πρόσωπα καὶ ἄρχοντες πρὸς  
εὐθέαν τῶν ἀγώνων ἢ μὴ ἀπεχώρουν δι' αὐ-  
τῆς οἱ ἐν τοῖς ἀγῶσιν ἠττώμενοι· πιθα-  
νῶς ὁμοῦς ἐγένετο χρῆσις τῆς εἰσόδου ταύ-  
της ἐπὶ Ἀδριανοῦ ἵα εἰσάγωνται τὰ ἄ-  
γρια θηρία ἅτινα ἐμελλον νὰ καταδιωχ-  
θῶσιν ἐν τῷ σταδίῳ. Καὶ εἶνε μὲν γνω-  
στόν ὅτι τοιαῦται κυνηγεσίαι ἐγίνοντο, καὶ  
μάλιστα ἀναφέρεται περὶ τοῦ αὐτοκράτο-  
ρος Ἀδριανοῦ ὅτι διέταξε τὴν ἐν τῷ Πα-  
ναθηναϊκῷ Σταδίῳ συγκρότησιν μάχης χι-  
λίων θηρίων (Spartianus ἐν Hadr. κεφ. 7  
καὶ 19). Ἄλλ' οὐχ ἥτιον δὲν εἶνε πιθανόν  
νὰ εἰσῆγοιτο τὰ θηρία διὰ τῆς διόδου ταύ-  
της· πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην φαίνονται  
ἐντιμαχόμενα αὐταὶ αἱ γενόμεναι ἀνασκα-  
φαί, δι' ὧν ἀνευρέθη ἔξω τῆς ὑπογείου ὁ-  
πῆς ὑψούμενον τὸ θωράκιον τὸ διαθίον  
παραλλήλως τὰς πλευρὰς τῶν βουνῶν καὶ

κλείον αὐτῷ σκεπτεῖν τὴν διόδον. Ὑπολείπε-  
ται λοιπὸν μία εἰς εἰκασία πρὸς παραδο-  
χὴν, ὅτι θῆλα δὴ διὰ τῆς εἰσόδου ἐκείνης  
εἰσῆρχαντο εἰς τὸ στάδιον οἱ Ἑλληνοδίκαί  
καὶ οἱ ἀγωνισταί. Τὴν ὑπόθεσιν δὲ ταύτην  
καθιστᾷ πῶς βάσιμον καὶ ἡ περὶ τοῦ Ὀ-  
λυμπιακοῦ σταδίου μαρτυρία τοῦ Παυσανίου  
λέγοντος (VI, 20, 7) α. . . ἦν κρυ-  
πτήν ὀνομάζουσιν ἔσοδον· διὰ δὲ αὐτῆς  
εἰσὶν τε Ἑλληνοδίκαί εἰσέναι εἰς τὸ στά-  
διον καὶ τοὺς ἀγωνιστάς.»

Ἐπ' ἐσῆς δὲ ἀμφισβητεῖται ἂν ἡ διό-  
δος αὕτη εἶνε τεχνητὴ καὶ χειροποίητος ἢ  
φυσικὴ. Ὁρθότερα φαίνεται ἡμῖν ἡ γνώμη  
ἄλλων τε καὶ τοῦ ἀρχιτέκτονος K. Ziller  
προνοούντων ὅτι εἶνε τεχνητὴ. Καὶ ἴσως μὲν  
προὔπηρχε μικρὰ τις ὀπή ἐξ ἧς ἐδόθη ἡ ἀφαι-  
τηρία πρὸς μεγέθυνσιν αὐτῆς καὶ εὐρύσιν.  
Ἡ δὲ πρὸς τὴν ιδέαν ταύτην τοῦ χειροποι-  
ήτου τῆς ὑπογείου ὁπῆς κατὰ πρώτην ἀο-  
χὴν γεννωμένη ἀπορία, διὰ τί ἄρα ἂν ἀν-  
δρῶν χεῖρες ταύτην καταργάσθησαν καὶ  
οὐχὶ ἡ φύσις ἢ δημιουργὸς παρεσκεύασε,  
δὲν ἐξωμάλυναν αὐτὴν καὶ ἄνωθεν, ἀλλ' ἀ-  
ρῆκαν ἀκατέργαστον, ἡ ἀπορία, λέγομεν,  
αὕτη εὐκόλως διαλύεται, ὅταν λάβωμεν ὑπ'  
ὄψιν ὅτι πιθανῶς ἡ διόδος καὶ ἄνωθεν ἐξω-  
μαλύνθη καὶ ἱσοπεδώθη, ἀλλὰ τῷ χρόνῳ  
λίθοι καταπεσόντες ἐξ αὐτῆς κατέστησαν  
αὐτὴν ἀνώμαλον. Τοῦτο δὲ τόσῳ μᾶλλον  
εὐλογον φαίνεται ὅσῳ ἤδη κατὰ τὴν πρὸ  
τῆς διόδου καὶ ὑπ' αὐτὴν γενομένην ἀνα-  
σκαφὴν εὐρέθησαν οὐκ ὀλίγα ὀγκώδη βρά-  
χων τμήματα.

Τοῦ Παναθηναϊκοῦ Σταδίου τὴν ἱστορίαν  
καὶ τύχην μετὰ τοῦς ἐπὶ Ῥωμαίων χρόνους  
δυσκόλως δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν.  
Φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν ἐπὶ Βυζαντινῶν  
παρακμὴν τῶν Ἀθηνῶν καὶ βραδύτερον ἐπὶ  
Φράγκων καὶ Τούρκων, ὅτε πλέον τὸ στά-  
διον ἔπαυσε νὰ ᾔνε ἐν γρήσει, τὸ μὲν κοῖλον  
προσεχώθη ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὑπὸ τῶν  
κατὰ τὰς βροχὰς καταπιπτόντων ἀνω-  
θεν χωμάτων, τὰ δὲ ἐπὶ τῶν λόφων μαρμά-  
ρινα ἐδῶλια βεβήλως ἀφηρπάγυσαν ἵνα χρη-  
σιμεύσωσι δι' ἄλλας ἀνάγκας. Καὶ δὴ ἐπὶ  
Τουρκοκρατίας, διότι ὅπερ θὰ εἴπωμεν  
Τούρκων μόνον ἔργον ἐδύνατο νὰ γίνῃ, παρὰ  
τῇ ὑπογείῳ διόδῳ ἐστήθη κάμιнос εἰς ἃ-



σβεστον μεταβάλλουσα τοὺς Πεντηληϊοὺς ἐκείνους λίθους οἵτινες ἄλλοτε εἶχον παραστῇ μάρτυρες τοσαύτης ζωῆς, οὗς ἐπὶ εὐδαιμόνων ἄλλοτε χρόνων εἶχε φωτίσει ὥραια ἐδῶλια ὄντας ὁ Ἀττικὸς ἥλιος. Τῆς ἀσβεστοποιουῦ δὲ ταύτης καμίνου τὴν ὑπαρξιν πιστοῦσιν ἐκτὸς τῶν εὐρεθέντων προφανῶν αὐτῆς ἐρειπίων καὶ αἱ παραδόσεις καὶ ἀναμνήσεις τυμβογερόντων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος λειψάνων, καθ' ἃ ἐβεβαίωσεν ἡμᾶς ὁ τὰς τοῦ Σταδίου ἀνασκαφὰς ἐπιβλέπων ἀπόμαχος.

Μόνον δὲ ἀρχαιολογικὸν ἀντικείμενον ἀνακαλυφθὲν ἐν τῷ Σταδίῳ κατὰ τοὺς μακροὺς αἰῶνας καὶ εἰς χρόνους προγενεστέρους τῆς σημερινῆς ἀνασκαφῆς εἶνε ἀνάγλυφον εὐρεθὲν τῷ 1759 καὶ εἰς τὸ Νανιανὸν μουσεῖον τότε μετενεχθὲν, ὅπερ λεπτομερῶς ὁ Böckh ἐν τῷ Corpus Inscriptionum (ἀριθ. 455) περιγράφει. Δὲν μακρηγοροῦμεν περὶ τῶν ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου γεγλυμμένων μορφῶν, ἀρκούμενοι ν' ἀναφέρωμεν ὅτι ἔχουσιν αὗται σχέσιν πρὸς τοὺς ἐν τῷ σταδίῳ τελουμένους γυμνικοὺς ἀγῶνας. Παραθέτομεν δ' ἐνταῦθα μόνον τὴν ὑπὸ τὸ ἀνάγλυφον ἐπιγραφὴν, ὡς ἐξῆς ἀναγνωσθεῖσαν.

Οἱ πλυνῆς Νύμφαις εὐξάμενοι ἀνέθεσαν καὶ θεοῖς πᾶσιν Ζωαγόρας Ζωκύπρου, Ζώκυπρος Ζωαγόρου, Θάλλος Λεύκα, Σωκράτης Πολυκράτους, Ἀπολλοφάνης Εὐπορίωνος, Σωσίστρατος, Μάνης, Μυρρίνη(ς) ; Σωσίας, Σωσιγένης, Μίδας.

Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη φαίνεται τῷ Böckh ἀναγομένη εἰς ἐποχὴν ἀρκετὰ καλὴν.

(Ἀκολουθεῖ).

## ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ.

### ΑΠΛΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ὁ π δ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΔΟΥΚΡΟΣ.

### VII.

Μετά τινος ἡμέρας ἀπῆλθεν ἀπὸ τοῦ πανδοχείου τοῦ Πέτερς, καὶ ὁ κόμης Ἀλεξίος ἦτο καθ' ὁδόν, λέγων ὅτι θὰ ἐπιστρέψῃ μετ' ὀλίγον, ἵνα εὕρῃ τὴν ὥραιαν τοῦ μνηστήν.

Ἡ χαρὰ ἐξεχείλει τῆς καρδίας τῆς Ἀλεξάνδρας.

Ὁ ἀναγνώστης ἅς μὴ ἀπατηθῇ καὶ πιστεύσῃ ὅτι ἡ εὐχάριστος φιλοδοξία συνέτεινεν εἰς τὴν χαρὰν ταύτην.

Ὁχι.

Ἡ Ἀλεξάνδρα ἦτο εὐτυχὴς ἐκ τοῦ ἔρωτος τοῦ Ἀλεξίου· ἤθελε τὸν ἀγαπήσῃ πτωχὸν καὶ ἀφανῆ.

Ἡ θέσις καὶ ἡ καταγωγὴ τοῦ εὐγενοῦς κόμητος ποσῶς δὲν τὴν ἐθάμβωσαν· δὲν εἶδε κατ' ἀρχάς, εἰμὴ ψυχὴν ἀνταποκρινομένην εἰς τὴν ἰδικὴν τῆς ψυχῆς· ἦτο εὐτυχὴς, τί τὴν ἐμελλε διὰ τὰ ἐπίλοιπα!

Ἐκάστην πρωτὰν κατήρχετο εἰς τὸν περίβολον, ἐνθα ὁ Ἀλέξιος τῆς εἶχεν ὁμιλήσει πρῶτην φορὰν. Τὰ ἄνθη τῆς τῇ ἀπεικατέστησαν ἀξιαγαπητότερα, ἀφ' οὗτο ὁ ἡγαπημένος αὐτῆς κύριος τὰ εἶχεν ἰδεῖ.

Τοῖς ἐπεδ' ἀψίλευε πλείονας περιποιήσεις θὰ ἔλεγέ τις ὅτι τὰ ἡγάπα περισσότερον.

Καὶ ἄνθη καὶ νεάνις ὡμοιάζον· ἐφάνοντο ὅτι ὡμίλουν σιγηλῶς περὶ τοῦ ἀπόντος.

Ἐν τούτοις ἐν τῷ μέσῳ τῆς εὐτυχίας ταύτης, ἥτις ἡδέως ἐπλήρου τὴν ψυχὴν τῆς Ἀλεξάνδρας, νέφος ἐφαίνετο ἐνίοτε, διερχόμενον αἴφνης.

Τότε ἡ νεάνις ἐγένετο σκυθρωπή.

Ἐψιθύριζε μετ' ἀγωνίας.

— ὦ! εἰάν δὲν ἐπανήρχετο!

Ἀλλὰ τὸ βλέμμα τῆς ἔλαμπε παρευθὺς,